

incidențe

Rațiunea, cenzura, societatea

Horia Lazăr

Definind cenzura, în spiritul analizelor lui Kant din *Conflictul facultăților*, ca pe o „critică ce dispune de forță”, în care dreptul de a cenzura e indisociabil de puterea de a o face (1), Jacques Derrida explorează simultan aspectele ei instituționale și funcția ei filosofică, de critică interioară a rațiunii. Subliniind faptul că cenzura se manifestă doar acolo unde există spațiu public și centralizare de tip statal (cenzura ecleziastică medievală, exercitată în sînul universităților de teologi, se desfășura în structuri cu caracter statal), filosoful refuză să o identifice cu forța represivă, care „interzice”. Pentru el, funcția de cenzurare e înscrisă în însăși noțiunea de „instituție” (orice instituție cenzurează), inclusiv în regimurile democratice și liberale în care cenzura de stat e foarte redusă dar în care dispozitivele și discursurile de interzicere, reprimare, marginalizare, depreciere, descalificare și delegitimare sînt suprapotențializate (2). Legată de finitudinea omului și de posibilitatea erorii ireparabile, problematica cenzurii, ca remediu impus slăbiciunii umane *din exterior*, îmbină reflecția asupra răului radical cu cea asupra universității ca spațiu în care acesta poate fi gândit cu instrumentele rațiunii. În acest sens, Kant legitimează rațiunea de stat ca rațiune cenzurantă în interiorul universității și în persoana filosofului, universitatea fiind singurul loc în care acesta, scos de sub puterea statului, se poate exprima în maniera unui cenzor, *lipsit însă de orice mijloc de constrîngere*. Ca funcție necenzurabilă a gândirii, filosofia se va mulțumi „să spună fără să facă [ceva], să enunțe adevărul fără să dea vreun ordin, să-l formuleze în universitate și nu în afara ei” (3).

Făcînd din părțile „cunoașterii superioare” (teologia, dreptul, medicina, 4) un obiect de examen și de critică - nu propriul ei conținut -, filosofia dobîndește o structură topologică aparte. Instalată în cercul exterior cu cea mai mare cuprindere, ce le învelește pe celelalte trei, filosoful, „maestru în rațiunea pură”, e în același timp o prezență panoptică ce acoperă cu privirea întregul cîmp al cunoașterii, căruia facultățile superioare, arată Kant, „trebuie să-i accepte obiectiile și îndoilele expuse public” (5). Subiect individual *situat* într-o materie (filosofia), filosoful e totodată un subiect ce *predă* rațiunea pură. El „predă fără a transmite cunoștințe” („*il enseigne sans apprendre*”), în afara oricărei tradiții, deoarece prin el filosofia devine un act, nu un conținut. Ca „legislator al rațiunii” (*magister*) el e o absență cu putere de organizare; grație lui, caracterul științific al cunoașterii se manifestă sub forma organicității sistemice, prezentată în *Critica rațiunii pure* prin imagini ale corpului animal căruia creșterea nu îi adaugă nicio parte, dezvoltîndu-le pe cele existente și păstrînd proporția dintre ele.

Maestru absent, filosoful-cenzor al lui Kant nu poate produce obiecte de predare ci doar enunțuri, fraze și discursuri critice privind „cunoașterea scopurilor esențiale ale rațiunii umane” (6). Fără loc instituțional, atopică, rațiunea critică se exprimă în discursul metafizic, al cărui spațiu de evoluție e facultatea inferioară, și care se manifestă ca „un cenzor fără forță publică [care] își exercită cenzura, eventual,

împotriva cenzurii de stat [...]: cenzura rațiunii, în serviciul rațiunii și nu împotriva ei” (7).

Trebuie oare să vedem în elogiul derridean al cenzurii ca act al rațiunii filosofice un risc de autocenzură? Va sfîrși oare cenzura, ca exercițiu critic al rațiunii îndreptat, la nevoie, împotriva puterii care o legitimează în sistemul ei ca pe o „facultate inferioară”, să se întoarcă împotriva sa? Admițînd oarecum enigmatic că există o problemă a „cele mai bune cenzuri”, Derrida leagă indisolubil exercițiul rațiunii ca cenzură de finitudinea ființei umane: „În cazul ființei finite cenzura nu e niciodată ridicată. Avem doar un calcul strategic: o cenzură împotriva alteia” (8). Războiul cenzurilor, evocat în trecere de Derrida în textul său din 1985, ne pune în fața extinderii spațiului de manifestare a dexterităților Anastasiei în zilele noastre.

În seria de „cărți negre” din ultimii ani, consacrate printre altele comunismului, prostituției, psihanalizei, Revoluției franceze, cenzura nu putea rămîne neilustrată. Cartea ei neagră, apărută în 2008 la editura Le Seuil (9), inventariază domeniile în care pătrunde și modalitățile flexibile, uneori inedite, în care se exprimă.

Practicată inițial de instanțe de stat sau legate de puterea de stat, cum arată Derrida, cenzura actuală e pusă în funcțiune tot mai mult de organisme private, asociații, grupuri de presiune, ligi de apărare și promovare a minorităților. Înscrisă într-o logică a precauției, a prevenirii riscurilor și catastrofelor, naturale sociale sau individuale, cenzura se privatizează, generînd într-o spirală a neîncrederii, a suspiciunilor și a panicilor colective efecte de destructurare socială. Rezerva suportului paternalist (retragerea statului, a bisericilor) e în același timp dovada neputinței și a duplicității puterii politice. Discreditată, aceasta renunță la capacitatea de a cenzura prin forță lăsînd să acționeze în locul ei, pe cale juridică, organizații ce pretind că apără valori publice. E bine cunoscută, în Franța, acțiunea convergentă a grupurilor politice de extremă dreaptă și a asociațiilor catolice integriste. Deturnînd semnificația rasismului, acestea agită sperietoarea „rasismului anticreștin” (10), reluat în ecou de activismul islamist, care a introdus în mass media noțiunea de „rasism antimusulman” cu ocazia publicării celor douăsprezece caricaturi ale lui Mahomed în septembrie 2005 în Danemarca (republicate, din solidaritate, în ianuarie 2006 în Norvegia și în februarie în Franța, 11). Respingînd confuzia dintre respectul datorat credințelor și libertatea de exprimare a artiștilor în cazul caricaturilor lui Mahomed, justiția franceză nu a ezitat însă să-l condamne pe generalul Paul Aussaresses pentru apologia torturii și justificarea masacrelor în timpul războiului din Algeria într-o carte publicată în 2001. Protejat de amnistie, fostul coordonator al serviciilor secrete franceze din Algeria a fost condamnat pentru delict de presă (apologia și justificarea torturii împotriva inamicului înarmat) - recunoaștere implicită a caracterului de crime de război a torturării algerienilor.

Mulțumită mass mediei avem, de acum, și un „rasism muncitoresc” (12). În ianuarie-februarie 2009, sub lozinca „locuri de muncă britanice pentru muncitori britanici”, folosită inițial de politicienii de extremă dreaptă protecționiști, au avut loc în Anglia greve „sălbatic” de amploare, în condițiile unei legislații antisindicale dure. Preluând unități industriale britanice, o întreprindere italiană i-a concediat pe muncitorii autohtoni înlocuindu-i cu alții, italieni și portughezi, neafiliați niciunui sindicat. Mânia concediaților, îndreptată împotriva patronatului care a exploatat inegalitățile de încadrare și remunerare în condițiile deschiderii pieței europene a mîinii de lucru, a fost prezentată de mass media britanică și europeană ca o acțiune xenofobă, naționalistă și rasistă. Utilizarea de către patronat a unei categorii de muncitori (străini, lipsiți de drepturi sociale și mai slab plătiți) împotriva alteia (britanici competenți și bine plătiți în virtutea acordurilor salariale dintre patronat și sindicate) a fost instrumentalizată mediatic prin reinterpretarea tendențioasă a faptelor, conexiuni arbitrare, cenzurare a informațiilor (13) și curse întinse greviștilor (14), Replică a delocalizărilor de activități productive, procedurile opace de transferare a unor drepturi antreprenoriale permițând reducerea costurilor de producție constituie, în ambianța neoliberalismului și a dereglării programate a pieții, un ferment de instabilitate și un risc major de explozii sociale. Cît despre noua „uniune sacră” în care partenerii sînt oamenii politici, întreprinzătorii și mass media ce încearcă solidar, prin dezinformare, să acrediteze teza xenofobiei celor ce nu fac decît să-și apere locurile de muncă, trebuie să ne temem ca, grație lor, ficțiunea să nu devină realitate (15).

Dezangajarea statului ca organ de cenzură apare uneori în intervenții puțin „fierbinți” ale puterilor publice. Printr-o manevră contestată de unii juriști, legea Évin din 1991, ce urmărește restrîngerea libertății de comunicare în publicitatea pentru alcool și tutun, exclusă din sălile de cinematograf și de pe posturile de televiziune, încredințează inițiativa plîngerii asociațiilor implicate în aceste acțiuni – organisme private invitate să se constituie victime. În lupta împotriva tabagismului și în fața presiunii producătorilor de țigări, guvernul a atacat inițial, pe cale ocolită, nu publicitatea unei mărci anume ci propaganda în folosul produsului în globalitatea lui (publicitatea făcută țigărilor prin intermediul sporturilor mecanice, de exemplu cursele de automobile). Șireteniei legislatorului i-au răspuns însă, în cascadă, încercări subtile sau provocatoare de deturnare a semnificației publicității. Invocînd libertatea de exprimare a umoristului, revista „Entrevue” a făcut în 2001 publicitate deschisă unei mărci de țigări, însoțind-o de textul „Atenție, fumatul produce cancerul de anus” (!) [s.n.]. Judecătorii nu s-au lăsat însă păcăliți, arătînd că intenția satirică nu se îndrepta împotriva obiectului reprezentat sau a producătorilor de tutun ci, insultător, împotriva cititorilor mesajului, printre care se numărau și magistrații. Negustînd ironia, aceștia au condamnat revista pentru publicitate ilicită (16).

Prin juridizare, cenzura dobîndește accente aparte și se extinde, asemenea unei investiții profitabile ce aduce prosperitate întreprinzătorului. Definiția proprietății intelectuale ca „incorporală”, despărțită de suportul ei material, face ca proprietarul unei opere de artă (tablou, manuscris, fotografie, statuie) să nu fie titularul drepturilor de autor. În

acest fel, operele protejate de dreptul de autor nu pot fi înstrăinate fără acordul acestuia, care-l cenzurează pe cel ce i-a cumpărat opera. Cît despre cele din domeniul public, ce pot fi consultate și folosite de oricine, proprietarul lor poate impune un „drept de acces” (de exemplu fotografierea sau filmarea în condiții care să nu dăuneze operei) – drept care, în cazul muzeelor, e formulat de proprietarul operelor, nu de organizatorul expunerii lor (17). Prohibitiv, dreptul de acces interzice fotografierea locurilor publice (gări, stadioane, aeroporturi, muzee, parcuri, clădiri administrative), legîndu-se de dreptul la imagine, pe care legea îl aplică persoanelor dar și bunurilor. Sînt protejați de aceste prevederi nu doar sportivii, artiștii, personalitățile publice și persoanele obișnuite ci și proprietățile, imobilele, iahturile și... animalele domestice (18).

Privatizarea cenzurii prin sancțiuni economice validate juridic (în cazul publicațiilor sau al produselor audiovizuale interzicerea - foarte rară -, eliminarea unor pasaje, plata de amenzi sau despăgubiri, inserarea de rectificări, suspendarea) introduce indirect autocenzura, practicile „politic corecte”, redactarea silită a unor „coduri etice” și deontologice ale meseriei (ca în industria cinematografică a anilor 1930) – elemente pe care sofisticarea tehnologiilor le amplifică. În prezent, China e cel mai impresionant laborator de cenzură prin tehnologii de înalt nivel. De esență politică, cenzura chineză filtrează prin consemne, operațiuni private ale unor „intermediari tehnici”, reglaje și bariere informatice informațiile sensibile privind Taiwanul, Tibetul, drepturile omului. De exemplu, platforma de bloguri Typepad, o întreprindere privată, își rezervă dreptul de a bloca accesul oricui la informații la simpla cerere a unei terțe părți, în absența oricărei decizii judiciare: o democratizare a cenzurii prin privatizare tehnologică decomplexată (19).

Înșușindu-și propria marcă ca pe un drept de autor, întreprinderile cenzurează comunicarea și organizarea sindicală a salariaților. Solicitîndu-le „loialitate” sub amenințarea voalată a concedierii, patronatele la interzic acestora folosirea sau exhibarea mărcii în acțiuni de contestare socială (manifestații, greve), făcînd să treacă protestele împotriva politicilor întreprinderii drept o denigrare a produselor ei, susceptibilă de a-i diminua vînzările: un dispozitiv pervers și eficient de angajare a responsabilității civile a protestatarilor, deveniți, printr-un rafinament juridic, autori ai pagubelor și prejudiciilor suportate de întreprindere.

Crearea unui „spațiu public confidențial” în punctele de distribuire a presei în care raionul adulților e rezervat produselor pornografice sau în programele de televiziune în care semnalizările tot mai complexe (20) decupează plaje de vizionare potrivite cu vîrsta telespectatorilor pune problema „fragilității” psihologice a tinerilor, a legăturii dintre imaginile și actele violente, a cauzelor criminalității juvenile și, îndeosebi, a justificării prescripțiilor ca mijloc de prevenire a delincvenței. Lăsînd la o parte interferențele dintre artă, violență, imoralism și erotism dus pînă la pornografie în opera lui Sade, a lui Gide, a poezilor și pictorilor suprarealiști și expresioniști, a lui Bataille, Artaud sau Houellebecq, sociologi de prestigiu precum Durkheim și Bourdieu au demonstrat că nu există violență în sine, și că actele violente se datorează unor variabile sociale (șomajul, marginalizarea, singurătatea, discriminările, excluderea), nu frecventării unui anumit gen de imagini. În acest sens, cenzurarea imaginilor trebuie însoțită de o educare prin imagini corespunzătoare vîrstei tinerilor (imagini

bune în locul celor rele), fără de care rămîne, în termenii lui Bourdieu, o simplă „politică a percepției” standardizată și etatizată, sau o normativizare psihologică dăunătoare producției artistice.

Note:

(1) Jacques Derrida, «Chaire vacante: censure, maîtrise et magistralité», în *Du droit à la philosophie*, Paris, Galilée, 1990, p. 352.

(2) *Ibid.*, p. 354.

(3) *Ibid.*, p. 352 [subl. Derrida].

(4) Concepția kantiană a universității distinge «facultățile superioare» (teologia, dreptul, medicina), legate de puterea de stat pe care o reprezintă, de «facultatea inferioară» (filosofia), în care adevărul se exprimă fără a acționa.

(5) Citat în Derrida, p. 359.

(6) *Ibid.*, p. 369.

(7) *Ibid.*, p. 370.

(8) *Ibid.*

(9) Emmanuel Pierrat (dir.), *Le livre noir de la censure*, Paris, Seuil, 2008.

(10) Tactică încununată de succes întrucît între 1981 și 1999 extrema dreaptă, adusă în fața justiției de patruzeci de ori, a cîștigat treizeci de procese. (Caroline Fourest, Fiametta Venner, «La religion», în *Le livre noir [...] op. cit.*, p. 207).

(11) Publicate și în Egipt la o lună după apariția lor în presa daneză, caricaturile incriminate nu au trezit niciun ecou. Pe de altă parte, caricaturistul care îl reprezenta pe Mahomed purtînd un turban-bombă publicase anterior și caricaturi „antisemite” (steaua lui David atîrnînd de o bombă), și acestea neluate în seamă de mass media (*ibid.*, p. 222). Cît despre urmărirea în justiție pentru «rasism» a săptămînalului «Charlie Hebdo», care republicase caricaturile pentru a reafirma libertatea de exprimare a artiștilor și a jurnaliștilor, ea a fost oprită.

(12) Seumas Milne, «Des grèves «racistes» au Royaume-Uni?», în *Le monde diplomatique*, 663, juin 2009, p. 8.

(13) În 2 februarie 2009, un muncitor britanic declara pe postul de televiziune BBC: «Nu putem lucra alături de ei», referindu-se la noii angajați. Fraza a fost cenzurată; versiunea ei nedifuzată era: «Nu putem lucra alături de ei din cauza segregării care ne desparte» [s.n.].

(14) Încercînd să-i provoace pe manifestanți, jurnaliștii unor tabloiduri ce filmau desfășurarea grevei le-au sugerat să se fotografieze alături de drapelul britanic!

(15) Seumas Milne, art. cit.

(16) Flore Measure, «La santé», în *Le livre noir [...] op. cit.*, p. 314.

(17) Emmanuel Pierrat, «Les formes de la censure», în *Le livre noir [...] op. cit.*, p. 36.

(18) *Ibid.*, p. 37.

(19) Florent Latrive, «Les nouvelles technologies», în *Le livre noir [...] op. cit.*, p. 111 și urm.

(20) Proliferarea delirantă a semnalizărilor ce însoțesc programele de televiziune, jocurile electronice și produsele audiovizuale, solicitate de asociații de părinți și religioase, și-a găsit încoronarea în legea din 5 martie 2007 referitoare la prevenirea delincvenței juvenile, ce prevede obligativitatea semnalizărilor pe ambalaj dar și pe produs, sub amenințarea închisorii și a unor amenzi grele. Pentru legislatorul-cenzor producătorul de benzi desenate violente e agent de dezintegrare socială prin violența tinerilor ce le vizionează, pericol ce poate fi conjurat prin... semnalizare (Magaly Lhotel, «L'autocensure», în *Le livre noir [...] op. cit.*, p. 77).